

Wilhelm Lenz – *in memoriam*

Peep Pillak*

■ 18. veebruaril 2020 lahkus teispoolusesse baltisaksa ajaloolane ja arhivaar Wilhelm Lenz. Pommerimaalt pärit Lenzi-de suguvõsa on olnud alates 1740. aastast seotud Liivimaaga ning nende hulgas on olnud vaimulikke, arste, teadlasi, literaate jt. Kuna ka Wilhelm Lenzi isa oli ajaloolane ja arhivaar ning temagi nimi oli Wilhelm Lenz (24.07.1906 Võnnu – 10.09.1976 Lüübek), siis kasutatakse isa ja poja eristamiseks täiendusena kas *senior* või *junior*.

Wilhelm Lenz (*jun.*) sündis Riias 11. juulil 1939, seega vahetult enne baltisakslaste lahkumist. Lätlased pidasid teda küll sünnikoha tõttu rohkem enda omaks, ent Lenzi kui baltisakslasest ajaloolase jaoks olid Läti ning Eesti üks ajalooline Liivimaa. Wilhelm Lenzi haridustee algas Hechthausenis ja jätkus Stades. Aastatel 1959–1966 õppis ta ajalugu ja ladina keelt esmalt Marburgi ülikoolis, kus astus baltisaksa korporatsiooni *Corana Dorpatensis*, seejärel Göttingeni ja Hamburgi ülikoolis, osaledes viimases ka Paul Johanseni kuulsates ajalooseminarides. Ta omandas doktorikraadi 1966. aastal tööga „Riga zwischen dem Römischen Reich und Polen-Litauen in den Jahren 1558–1582“, mis ilmus kaks aastat hiljem trükis pealkirja all „Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas“ (Band 82, Marburg, 1968). Samuti omandas ta arhivaari kutse ja oli alates 1968. aastast ametis arhivaarina Oldenburgi maakonnaarhiivis (*Staatsarchiv*). Seejärel osales ta Suurbritannias olevate Saksa ajalooallikate väljaselgitamise projektis. Töö tulemused ilmusid 1975. aastal trükis pealkirjaga „Archivalische Quellen zur deutschen Geschichte seit 1500 in Großbritannien. Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts in London“ (Band 1, Boppard, 1975). Järgnevalt töötas Lenz Göttingeni riiklikus arhiivihoidlas (*Staatliche Archivlager Göttingen*), kuhu olid kokku kogutud Teise maailmasõja ajal evakueeritud arhiivid, sealhulgas ka Tallinna Linnaarhiivi vanemad arhivaalid, ligikaudu 1700 ürikut. Vahepeal töötas Lenz Rahvusvahelise Arhiivinõukogu peakontoris Pariisis. Saksamaale tagasi pöördunud, oli ta ametis Koblenzis Liiduarhiivis (*Bundesarchiv*): aastast 1973 arhiivinõunikuna (*Archivoberrat*), aastast 1991 osakonnajuhatajana (*Archivdirektor*) ja aastast 1999 vanemosakonnajuhatajana (*Leitender Archivdirektor*).

Just Wilhelm Lenz oli see, kes nii Göttingenis kui ka Koblenzis tegeles Tallinna Linnaarhiivist pärinevate arhivaalidega. Aastatel 1979–1980 koostas ta Tallinna Linnaarhiivi arhivaalide nimistu „Das Revaler Stadtarchiv. Supplementband“, mis hõlbustas tunduvalt arhiiviuurijate tööd. 1980. aastal külastas Wilhelm Lenz Eestit, sealhulgas ka Tallinna Linnaarhiivi, ning avaldas ajalehele

Wilhelm Lenz. Foto: Peep Pillak

* Peep Pillak (1957), ajaloolane, vanemraamatukoguhoidja, Eesti Hoiuraamatukogu, Suur-Sõjamäe 44b, Tallinn, 11415, Peep.Pillak@hoiuraamatukogu.ee

Kodumaa antud intervjuus lootust, et linnaarhiivi dokumendid jõuavad peagi koduarhiivi tagasi. Tallinna Linnaarhiivi tagastamise tegi keeruliseks asjaolu, et Nõukogude Liit ei nõustunud Saksamaale vastutasuks tagastama hansalinnade Bremeni, Lüübecki ja Hamburgi arhiive. Läbirääkimised, mille Eesti-poolne initsiaator oli dr. Raimo Pullat, kestsid aastaid. Lõpuks, vahetult enne Saksamaa taasühinemist jõuti niikaugale, et lepiti kokku arhiivide vahetamises. 2. oktoobril 1990 kirjutati Koblenzis alla Tallinna Linnaarhiivi arhivaalide üleandmise-vastuvõtmise protokollile. Eesti poolt kirjutasid protokollile alla dr. Raimo Pullat ja linnaarhiivi vastne direktor dr. Jüri Kivimäe, Saksamaa poolt Liiduarhiivi president dr. Friedrich P. Kahlenberg ja dr. Wilhelm Lenz.

Tallinna Linnaarhiivi dokumentide heas korras tagasijõudmine koduarhiivi, samuti see, et Saksamaal olles olid need korraldatud ja kõikidele uurijatele kasutamiseks avatud, oli suures osas dr. Lenzi töö vili. 1978. aastal, kui Tallinna Linnaarhiivi kogud asusid veel Göttingenis riiklikus arhiivihoidlas, oli Raimo Pullatil esimese teadlasena Eesti NSV-st võimalik tutvuda Tallinna Linnaarhiivi arhivaalidega. Juba varem olid nende materjalide põhjal oma uurimistööid teinud ja avaldanud nii baltisaksa, saksa, soome kui ka eesti pagulastest ajaloolased. 1987. aastal oli olnud ka Jüri Kivimäel, kes oli siis veel Ajaloo Instituudi teadur, võimalik Alexander von Humboldti stipendiaadina Koblenzis Liiduarhiivis Tallinna Linnaarhiivi kogude põhjal uurimistööd teha. Tallinna vanema kaubanduse ajaloo allikate uurimisel toetas ja abistas teda igati dr. Lenz. Allakirjutanu visiit Arhiiviameti peadirektorina toimus Koblenzis asuvasse Liiduarhiivi 1993. aastal. Olime seal koos arhiivinäinik Indrek Jürjoga ja muidugi oli Wilhelm Lenz see, kes meie nädalase programmi kokku pani ning kogu selle aja ka meiega tegeles. Saime põhjaliku ülevaate Saksamaa arhiivisüsteemist ja Koblenzis asuvast keskest Liiduarhiivist. Olime kohtunud juba mõned korrad põgusalt Eestis ja aasta varem Balti ajaloolaste päevadel Saksamaal. Wilhelm Lenzi sõbralikkus, abivalmidus ja asjalikkus olid iseloomujooned, mis tema juures kohe kõitsid. Teades eestlaste toleaegeid tagasihoidlikke rahalisi võimalusi, püüdis ta kõik korraldada meile võimalikult taskukohaselt, tehes seda temale omasel diskreetsel viisil. Järgmistel aastatel kohtusime korduvalt juba kui head kolleegid ja vanad sõbrad.

Meenub üks lugu 1990. aastate algusest, kui Wilhelm Lenz oli jälle Tallinnas arhiivides uurimistööd tegemas. Sattus olema jaanipäevane aeg ja tähistati riiklikku püha – võidupüha. Kutsusime Rein Helme ja Indrek Jürjoga Wilhelm Lenzi Hiiu staadionil peetavale jaanitulele. Muidugi teadis ta, mis tähtpäev see võidupüha on. Lenz küsis temale omase tagasihoidliku naeratusega, kas temal kui baltisakslasel on kohane sellel pidustusel osalemine – eestlased võivad vihastada, kui tema tausta teada saavad. Leppisime siis kokku, et räägime omavahel inglise keeles, seda enam, et ka minu USA-s elav tädi tuli koos meiega jaanikule. Ilm oli ilus, rahvast murdu, puhvet puhvetis kinni ja kogu õhtu juhtis Nikolai von Glehniks kostümeeritud näitleja. Olime ju Nömmel, kunagistel tema valdustel. Õhtu nael oli muidugi hiigelsuur lõke. Ettepanekust vana eesti rahvakombe kohaselt üle lõkke hüpata Lenz küll keeldus, kuid kõik läks siiski hästi ja eestlased mingit baltisaksa vaenulikkust ei ilmutanud. Minu Ameerika tädi kommentaar Lenzi kohta oli, et nii galantset noormeest kohtas ta viimati Saksa ajal.

Korduvalt saime Lenziga kokku Saksa arhivaaride ühingu korraldatavatel arhivaaride päevadel, mis toimuvad kord aastas erinevates Saksamaa linnades. Lenz tundis igal pool kõiki ja kõike: andis soovitusi, millise sektiooni töös osaleda, tutvustas kolleege ja kohalikke vaatamisväärsusi ning teadis, kuhu tasub õhtul minna klaasi parimat kohalikku veini või õlut nautima. Kui Eesti Arhivaaride Ühingu korraldas 2002. aasta suvel õppereisi Berliini, et sealsete arhiividega tutvuda, siis oli jällegi Wilhelm Lenz see, kes meie programmi kokku pani ja kohapeal arhiividega kõik kokku leppis. Osavõtjatel oli võimalus valida Berliinis tegutseva 134 arhiivi hulgast kuue erineva arhiivi külastamise vahel. Dr. Lenz andis hea ülevaate Saksamaa arhiivikorraldusest ja *Bundesarchiv*'i Berliinis asuvast kolmest osakonnast, millest ta ise juhatas sel ajal osakonda R (*Deutsches Reich 1867/71–1945*). Usun, et see on olnud üks sisuliselt õnnestunumaid ühingu õppereise, mis andis osavõtjatele palju uusi ja huvitavaid erialaseid teadmisi.

Arhiivitöölt pensioneerus dr. Lenz 2004. aastal, kuid jätkas oma tegevust vabatahtlikes ühendustes, kus oli juba aastakümneid töö kõrvalt osalenud. Wilhelm Lenz oli 1967. aastast Balti ajaloo komisjoni (*Baltische Historische Kommission*) liige, 1971. aastast juhatuse liige, 1983. aastast laekahoidja ja valiti 2016 auliikmeks. Aastast 1977 oli ta Carl Schirreni Seltsi (*Carl-Schirren-Gesellschaft*) väljaannete toimetuse liige (*Schriftenleiter der Schriftenreihe*) ja aastast 1981 Johann Gottfried Herderi uurimisinstituudi (*Johann Gottfried Herder-Forschungsrat*) kirjavahetajaliige.

Dr. Wilhelm Lenz on avaldanud hulgaliselt artikleid nii erialastes väljaannetes kui ka teaduslikes

Dr. Wilhelm Lenz ja Eesti arhivaarid Berliinis. Foto: Valdur Ohmann

kogumikes. Samuti on ta olnud tegev mitmete väljaannete koostaja ja toimetajana. 2005. aasta septembris toimus Tallinna Linnaarhiivis konverents „Eesti arhiivid Euroopa kontekstis“, mille keskenduti saksa ja baltisaksa mõjutustele. Üheks esinejaks oli ka Wilhelm Lenz, kes rääkis Saksa välisministeeriumi dokumentide põhjal pingelistest läbirääkimistest, mida peeti baltisakslastele kuulunud kultuurivarade Eestist väljaviimiseks 1939–1941. Ettekanne „Die kulturellen Güter und Umsiedler. Deutsch-estnische Verhandlungen 1939–1941“ ilmus Eesti Arhivaaride Ühingu välja antud kogumikus „Die Archive Estlands im europäischen Kontext / Estonian Archives in the European Context“ (Tallinn, 2012), mida Wilhelm Lenz ka saksakeelsete artiklite osas toimetada aitas.

Eespool nimetatud mälestusväärse Berliini õppereisi ajal küsis Valdur Ohmann, kes uuris parasjagu Karl Säre saatust, kas Wilhelm Lenz oskab midagi täpsemat öelda Karl Säre surma kohta – liikus igasuguseid müüte, sest kindlad andmed puudusid. Tol korral jäi dr. Lenz küll vastuse võlgu, kuid vahepeal on Säre surma kohta Saksamaal täpsed andmed selgunud ja Valdur Ohmann kirjutas kogumiku „Baltische Biographische Forschungen“ teise köitesse artikli „Karl Säre (1903–1945). Der seltsame Lebensweg eines estnischen kommunistischen Parteiführers“, mida Wilhelm Lenz oli enne oma ootamatut surma toimetanud. Loodetavasti ilmub kogumik õige pea ja selles on ka Wilhelm Lenzi kirjutatud artikkel „Baron Eduard von Rosenberg und die Deutsch-Baltische Fortschrittliche Partei in Lettland 1918/19“.

Dr. Wilhelm Lenzi panus meie ühise ajaloo hoidmisel ja uurimisel on olnud märkimisväärne. Tema sisutihedad arhiiviallikatel põhinevad uurimused on eeskujuks tulevastele ajaloolaste-arhivaaride põlvkondadele. Jääme dr. Lenzi mäletama asjaliku, abivalmis, sõbraliku ja hea huumorimeelega kolleegina.